

Dudith András könyvtára

I.

Dudith András (1533–1589) a magyarországi és az európai későhumanizmus kiemelkedő, izgalmasan bonyolult egyénisége. Azon kevesek közé tartozott, akik mind politikai, mind egyházszerkezeti, mind pedig tudományos szempontból fontos szerephez jutottak. Dudith mégis végül — az egyházi és a világi hivatalviselésből egyaránt kiábrándulva — kétszer is megnősült, a szentháromságtagadással szimpatizált és élete utolsó éveit mintegy száműzetésben, csak a tudománynak, az olvasásnak, a könyveknek szentelte. Aktív pályafutása során Európa vezető szellemi egyéniségei tartották őt számon — több fontos ismeretése a tridenti zsinaton köttetett —, levelezési kapcsolatban állt kora megannyi teológusával, tudósával, vezető államférfiával.

Pierre Costil alapvető Dudith-monográfiája¹ révén már eddig is jelentékeny ismeretanyaggal rendelkezünk a filológus hajlamú pécsi püspök szellemi horizontjáról, tudományos tevékenységéről s kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszeréről, melybe Théodore de Bèze, Aldus Manutius, Bullinger, Josias Simler vagy éppen Justus Lipsius is beletartozott. Kutatásai során Costil fellelt néhány, a Dudith-könyvtárból elbitangolt nyomtatványt vagy kéziratot, ám leginkább ő is Otto Walde közleményére² hagyatkozott, amely a Dudith-könyvtár Svédországba került könyveinek egy részét vette számba. E közlések, bár halvány, de igen jelentős információk voltak Dudith András bibliotékájáról. Ezen túl, hacsak nem számolunk Sbardellati (Dudith) János Ágoston esztergomi prépost, váci püspök 1535-ben Padovában lefoglalt könyveinek jegyzékével³ — amely könyvek állítólag Dudith Andrásra maradtak —, akkor egészen a legutóbbi időkben hazai könyvtárakból előkerült hat Dudith-birtokolta könyvön kívül igen keveset tudhatnánk Dudith eszméinek forrásvidékéről. Azért e feltételes mód, mert szerencsére Borsa Gedeon Otto Walde uppsalai könyvtörténész publikációjának Dudith-vonatkozású közlései nyomán a *Régi Magyar-*

¹ COSTIL, Pierre: *André Dudith humaniste hongrois 1533–1589. Sa vie, son oeuvre et ses manuscrits* greco. Paris, 1935. (a továbbiakban. COSTIL 1935.)

² WALDE, Otto: *Storhetstiden litterara Krigsbyten*. Uppsala, 1916.

³ *Magyarországi magánkönyvtárak. 1533–1657.* Sajtó alá rend. VARGA András. Bp.–Szeged, 1986. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez. 13. — a továbbiakban *Adattár* 13.)

országi Nyomtatványok I. kötete számára svédországi könyvtárakban maga is szemügyre vett olyan anyagot, amelynek köze volt Dudith valamikori könyvtárához. Borsa Gedeon adta tehát a — köszönettel vett — ötletet, s a Művelődési Minisztérium pedig a négy hónapos ösztöndíjat, hogy Otto Walde adatait felhasználva-értékesítve rekonstruálhassuk az egyik legjelentősebb magyar későhumanista könyvtár töredékét. Walde hatalmas proveniencia-katalógusát kellett fellelni csupán, mert a szegedi *Adattár* sorozatban kiadott kötetünk⁴ szinte összes eredménye tulajdonképpen tőle származik, az ő rendkívüli kutatásain alapszik, amely, messze túlmenve a Svédországba került könyvanyag feltérképezésén, többek között számos külföldi könyvtár Dudith-könyveiről is fontos tudósítással szolgál.⁵ Az ő katalógusa volt az a zsinórmérték, amely mentén haladva saját kutatásainkat végeztük, az ő lelőhely-jelzeteit követve vehettük kézbe a konkrét példányok jó néhányát. Már ahova eljutottunk — Drezda, Lund, Róma, Stockholm, Strängnäs, Uppsala, Västerås —, s amely kötetekhez hozzájuthattunk. Számos könyvet nem találtunk a katalógusban, néhány elpusztult vagy eltűnt — főként Drezdából —, egyesek helyett pedig más kiadást, vagy a szóban forgó kiadás más példányát hozták ki, s az idő rövidege miatt nem volt lehetőség a korrekcióra. Meglehetősen sok, Európa különböző helyein őrzött kötetet természetesen nem vehettünk kézbe, ilyenkor a Walde-katalógus megjegyzéseire támaszkodtunk, más esetekben (mint például Kiel vagy Boroszló) Erdei Klára, illetve Lech Szczucki volt készséges segítőtársunk.

A teljesítménynek kijáró tisztelettel kell azonban megjegyezni, hogy Otto Walde proveniencia-katalógusa nélkül — melyet csak néhány, kolligátumban rejtve maradt művel, illetve általa természetszerűleg nem regisztrált bejegyzéssel tudtunk csak kiegészíteni — ma is a sötétben tapogatóznánk. S könyvtári raktárak mélyén könyvek tízezreit kellene kézbevenni, megsejlelni, átvizsgálni, nem találunk-e bennük a Dudith-könyvekre oly jellemző ismérveket, mint a possessorbejegyzés, a dedikáció, a jelmondat, a metszésen levő D-szám vagy a marginális. Vagy ha minden árulkodó jegy nélküli, a kötése alapján nem ismerhető-e fel. Ugyanis Walde is ezen ismertetőjegyek alapján gyűjtötte össze őket Európa számos könyvtárából. Sajnos azoknak a könyveknek az azonosítása, amelyeket nem tudtunk kézbe venni, meglehetősen sok gondot okozott, hiszen Walde, akinek feladata nem a Bibliotheca Dudithiana állományának rekonstruálása volt — a Svédország történetére vonatkozó levéltári anyag felkutatására alkalmazott levéltári delegátusként utazott Európa országaiban —, egy-egy kötetéről meglehetősen keveset jegyzett fel: az általa feltételezett szerző nevét, a mű címének néhány szavát, a kiadás helyét, s legtöbbször évét, továbbá

⁴ *Dudith András könyvtára*. Részleges rekonstrukció. Összeáll. és az előszót írta: JANKOVICS József, MONOK István. Szeged, 1993. (a továbbiakban: *Adattár* 12/3.)

⁵ WALDE, Otto: *Proveniencianteckningar*; kéziratok cédulakatalógus az uppsalai Egyetemi Könyvtár kéziratárában.

a könyv formátumát. Miután Dudith érdeklődése élete végén jelentős részben korának nonkonformista szellemi irányzatai felé fordult, s az ilyen kiadványok hiányos, vagy éppen hamis adatokkal jelentek meg, az egyes kiadások azonosításához többször kellett tudós barátaink segítségét kérni.

Ennek ellenére mégis Walde kutatásai alapján foglalhatjuk össze azt a keveset és bizonytalanat is, amit Dudith könyvtárának sorsáról tudunk. Dudith láthatóan — a formátum és a beszerzés alapján elhelyezett, illetve számon tartott — jól rendezett, gazdag könyvtárat alakított ki magának tanulmányai, vándorlásai során, majd paskowi és boroszlói visszavonultságában. Gyűjtőköre a klasszikus szerzőktől a katolikus és a protestáns, illetve az eretnekgyanus teológiai műveken át a történelmet, a jogtudományt is magába foglalva a matematikáig, a csillagászatig és az orvostudományig terjedt. Kifejezetten szépirodalmi mű kevése található az ismert kötetek között, s kiemelkedő hangsúlyt kapott a visszavonultság ideje alatti gyűjtésben-vásárlásban a természettudomány, azon belül is az orvostudomány felé fordulás.

A könyvtár nagyságát a D-számok — mely jelzés a könyvek felső metszésén található — alapján lehet megbecsülni. E méret szerint újrainduló sorszámozás részint a beszerzésről vall, részint pedig a raktározás jellegére utal, a kötetek eszerint nem állítva, hanem a metszésükön levő számmal kifelé fordítva, vízszintesen voltak egymásra helyezve. A legmagasabb sorszámok: folio: 664, quarto: 972, octavo: 2125. (Kisebb méret nem szerepel.) E számok alapján egyetérthetünk Waldéval, aki körülbelül négyezerre tette Dudith könyveinek számát. Hozzá kell azonban fűznünk, hogy ez csupán a kötetek száma, a műveké ennél jóval magasabb: mint listánk is mutatja, a kötetek jelentős része vagy eredeti kiadói kolligátum, vagy pedig későbbi egybekötetés révén létrejött, több darabból álló tomus. Így, jelenlegi ismereteink szerint, Dudith András könyvtára megközelítően 5–6000 műből állhatott. A D-számoknak az Adattár-kötetben közölt mutatója — hiányossága révén — azt is szemléletesen megmutatja, mennyire szétszóródott a bibliotéka, eredetileg egymás mellett található köteteiből jószerével alig maradt ránk. E jegyzék által az is kiténik, hogy az eredeti könyvmennyiségnek nem egészen 10%-áról van csupán tudomásunk. Ezért is hangsúlyoztuk a kötet szennycímlapján: részleges rekonstrukciót tart kezében az olvasó.

A maga korában igen tekintélyesnek számító — ezt az azonosítható munkák alapján bizton állíthatjuk — s minőségében is komoly értékkel bíró gyűjteményt joggal kívánta a wittenbergi egyetemre hagyni tulajdosa, ahol egy kollégiumot — Collegium Dudithiana — is szeretett volna létesíteni tanulni vágyó fiatal honfitársai részére. E nemes szándékának megvalósításában azonban hirtelen halála megakadályozta.

Halála után 1609-ig könyvtára — elég rossz körülmények között — Boroszlóban maradt. Az özvegy 1609–1610-ben adhatta el, s ezen akció során kerülhetett a könyvek tetemes része, de nem teljes mennyisége Nikolsburg-

ba, a híres Dietrichstein-könyvtárba. Az ekkor már jelentős bibliotékát Adam Dietrichstein (1527–1590), Nikolsburg ura alapította, s Franz Dietrichstein (1527–1636) olmützi érsek-bíboros, az ellenreformáció egyik vezéralakja folytatta a gyarapítást. Az idők folyamán a Dudith-könyveken kívül Jakob Conrad Praetorius von Perlenberg, a Beck von Leopoldsdorf család, illetve Giacomo Malipiero és Hieronymus Picinardus — „Scholasticus Olomucensis” — velenicei könyvtárát is megszerezték. A könyvtárnak Dudith könyvein kívül is volt néhány magyar vonatkozású darabja.

Dudith András könyveinek egy másik, nagyobb csoportja Drezdába, Friedrich August fejedelmi könyvtárába került. Jó részük ma is ott található, ám úgy látszik, ott érte a legnagyobb pusztulás Dudith volt könyvtárát, mert a Walde által még ott talált könyvek jelentős része vagy elpusztult a második világháborúban, vagy — jobb esetben — „csak” eltűnt, így valamikori felbuklásában még reménykedni lehet.

A Dudith-könyvtár néhány darabjára viszont — 1610-es, 1614-es 1615-ös dátumok és S. A. T. I. S. possessor-bejegyzések vallanak erről — Georg Serack (Sherhackl) von Hartenfels tett szert, talán amikor a könyvtár azon opuszait, amelyek nem kellettek a két nagy könyvtárnak, a család kiárusította; s az évszámok arra engednek következtetni, hogy nem is egyszerre.

Szinte lehetetlen minden ma ismert könyv útjának nyomon követése. Az azonban bizonyos, hogy a könyvtár Dietrichsteinékhez került része osztozott a híres könyvtár köteteinek sorsában. Vagyis, amikor a Rákóczi-szövetséges svéd hadvezér, Lennart Torstensson 1645-ben Jankaunál győzelmet aratott a Habsburg-csapatok felett, s Bécs elfoglalására készülve nem tudott átkelni a Dunán — igaz, az erdélyi segédhad sem érkezett oda időben —, Torstensson visszavonult, s elfoglalta az Ausztria határán fekvő Nikolsburgot. A gazdag hadizsákmány nem elhanyagolható része lett a Dietrichstein-féle könyvnyűjtemény is. A könyveket hordókba rakták és Svédországba szállították. Hamarosan az ugyancsak bibliofil Kristina királynő könyvtárában helyezték el őket, Isak Vossius könyvtáros gondviselése alá. E királyi könyvtárból aztán a másod- és a harmadpéldányokat különböző svédországi könyvtárakba osztották szét, némelyikük pedig magángyűjteménybe került.

A Dudith-könyvek útvonala(i) tehát az alábbi módon rekonstruálható(k):

1. Dudith (Boroszló) — Dietrichstein (Nikolsburg) — Kristina (Stockholm) — majd innen Uppsala, Lund, Strängnäs, Västerås, Skara, Vaxjö, Linköping, Magnus de la Gardie, Vossius (Leiden), Koppenhága stb.

2. Dudith (Boroszló) — Friedrich August (Drezda) — egy részük szétszóródott, eltűnt.

3. Dudith (Boroszló) — (S. A. T. I. S.)[?] — Friedrich August vagy Dietrichstein — Kristina: ez az útvonal azonban bizonytalan, mert nem dönthető el, hogy von Hartenfelstől került-e Dietrichstein könyvei közé, vagy fordítva; vagy egyáltalán nem került be a Dietrichstein-könyvtárba — egy része ugyanis

Friedrich Augustéba került —, hanem más úton, esetleg később került Svédországba. Mindenesetre a szokásos Dietrichstein-exlibrist nem tartalmazza. Ez azonban önmagában nem zárja ki, hogy a nikolsburgi tékába tartoztak volna, mert számos esetben fordul elő, hogy a bizonyíthatóan onnan származó könyvekben nem található exlibris. Az útvonal azonban jó okkal feltételezhető, mivel Walde is azt tapasztalta, hogy nem egy esetben mind a Dietrichstein, mind a Kristina jelzés hiányzik, ám a könyvek nagy valószínűséggel osztoztak a tulajdon-jegyekkel ellátottak sorsában.

A tudományok iránt oly fogékony Kristina római könyvtárának kötetei örököse, Azolini bíboros birtokába kerültek, akitől VIII. Sándor pápa vásárolta meg a kódexekben gazdag gyűjteményt.

Néhány — s ezek közé tartoznak a Magyarországon fellelt példányok, az Akadémiai Könyvtár kötetén kívül, mely megjárta Drezdát — valószínűleg korábban kikerült Dudith birtokából, s el sem jutott a boroszlói könyvtárba.

Mint már esett róla szó, jelenlegi ismereteink szerint az 5–6000-re becsülhető Dudith-könyvtár anyagának alig tíz százalékáról van tudomásunk. Felmerülhet a kérdés, bővíthető-e még az egykor Dudith birtokában volt kötetek száma. Feltétlenül.

Ugyan nem bizonyítható megnyugtatóan, de amint már említettük, a szakirodalom már régen felvetette annak lehetőségét, hogy Dudith tulajdonába kerültek volna nagybátyja könyvei.⁶ Természetesen saját munkái sem hiányozhattak bibliotékájából, aminthogy arról is van tudomásunk, hogy egyik művét — a kor szokásai szerint — ajándékba küldte. Reginald Pole kardinális — akinek titkára volt, s életrajzát is lefordította — alkotásai sem hiányozhattak könyvei közül. Barátai, tudóstársai neki ajánlott munkái közül Costil többet említ, s a kéziratos dedikációk arra vallanak, hogy a kortársak közül számosan megküldték neki könyvüket.

Könyvtárában azonban nem csupán nyomtatványokat, hanem kéziratokat is szép számmal őrzött. A neki fontos és kedves műveket maga is lemásolta. Cicero-t állítólag háromszor is. A birtokában lévő kéziratok — többnyire saját másolatai — közül Costil az alábbiakat említi:⁷

„Saint Jacques l'apôtre (attrib.) Liturgia; Denys d'Halicarnasse, de Thucydides historia judicium, de admiranda vi in elocutione Demosthenis, de Isaeo, de Dinarcho, ad Ammaeum epistola prima, ad Pompeium epistola, Ars rhetorica (apocryphe), de compositione verborum; anonymus, Commentarius vetus in quattuor Evangelia; pseudo-Longin, de Sublimi genere dicendi; Diodore de Sicile, Bibliotheca historica, livres XIII–XV; Appien, Hannibalis historia, livre VII de l'Historia Romana; Théophraste, de Calore et frigore; Plutarque, Quaestiones conviviales, livre IV; Ptolémée, Opus quadripartitum; Proclus, Paraphrasis du même ouvrage; Diophante, Arithmetica; Ptolémée, Tractatus ineditus en 1585; Geminus, Elementa Astronomiae; Pappos, Collectiones mathematicae; Saint Grégoire de Nysse, Commentarius in Cantica Cantorum; Marcus d'Éphèse, de Processione Spiritus Sancti; Apollonius Dyscole, de Collatione verborum.”

⁶ *Adattár* 13. 6–8.

⁷ COSTIL 1935. 228.

Ma — tudomásunk szerint — Stockholmban, Rómában, Leidenben, Wolfenbüttelben őriznek autentikus Dudith-kéziratokat.

A Leidenbe Vossius révén került Modrevius-féle Sylva-másolatról, melyet Dudith 1568-ban készített („MDLXVIII Cracoviae descripsit Andreas Dudithius”), a római Bibliotheca Vaticana-beli Reg. gr. 127. („Excripsit ANdr. Dudith Cracouiae manu sua”, „1570. Mart. 20.”), és Reg. lat. 1115. („Andr. Dudith de Orehowicze etc. λατε βίωσας 1569”) jelzetű kéziratokról Costil jóvoltából eddig is volt tudomásunk. Ugyanő tudósít a wolfenbütteli Diophanti-féle aritmetikáról is (HAB Gudiani Graeci 4188.).⁸

A stockholmi Királyi Könyvtár kézirtárában B. 726. jelzet alatt található 196 oldalnyi „Consilia et casus juridici secundum statua Hungarica, Bohemica. — de rebus variis” című kézirat is Dudith birtokában lehetett. A jól kiírt, olvasható betűkkel készített kéziratnak csupán a második fele — 45 oldalnyi szöveg — származik Dudith kezétől, illetve az utolsó oldalon szereplő dátum: „MDLXIII.”. E második részt összeállítója amolyan kronológiai jegyzőfüzetnek szánhatta. A hónapok sorrendjében felírta az azon hónapban történt fontosabb eseményeket, költők, írók, uralkodók, hadvezérek (például Hunyadi János, Hunyadi Mátyás, Erasmus, Luther stb.) születésének vagy halálának dátumát, a jelentősebb történelmi események időpontját. Ugyanígy járt el az adott hónapban esett bibliai történések, ünnepek dátumaival. Legvégül a naptár-rendszerekre (annus Lunaris, annus Solaris, annus Aegyptus, annus magnus, annus Julianus) vonatkozó tudnivalókat rögzítette.

A margókra ezúttal is — mint a nyomtatványok esetében tette — kivetítette a bekezdések kulcsszavait, neveit, fogalmaid, görögül, latinul egyaránt jegyzetelve. A szövegben görög–latin versszakok, versbetétek is felbukkannak. Fontos megjegyezni, hogy a folio méretű kézirat is kapott D-számot (670), tehát a kéziratokat nem különítette el a könyvtárban, hanem a nyomtatott könyvekkel együtt tartotta azokat.

Leginkább azonban Bussow⁹ nikolsburgi katalógusa alapján bővíthetjük az ismert Dudith-kötetek számát. Természetesen ezen összeírás nyomán csak a valamiképpen — szerző, téma, kiadási hely stb. szempontjából — magyar vonatkozást mutató művekről állítható nagy valószínűséggel, hogy közük lehetett Dudith könyvtárához. Egyesekről — mivel azok ma is őrzik Dudith keze nyomát —, mint például Dávid Ferenc vagy Méliusz Juhász Péter munkája, biztos kijelenthetjük, hogy Dudith könyve lehetett.

Két Svédországba került könyvről ugyancsak feltételezhetjük, hogy Dudith könyvei közé tartozhattak. Legalábbis szerzőjük, Károlyi Péter vélhetően Dudith közvetítésével próbálta eljuttatni Théodore de Bèze-nek dedikált köteteit.

⁸ COSTIL 1935. 296., 435.

⁹ Az *Adattár* 12/3. függelékeként közöltük a Bussow-katalógus magyar vonatkozású tételeinek leírását.

Végül — valamilyen oknál fogva — ezek nem jutottak el a címzetthez, s valószínűleg Dudith könyvei között köthettek ki a Dietrichstein-könyvtárban, hogy aztán végső helyükre, a västerås-i dóm könyvtárába kerüljenek.¹⁰

II.

A nemzetközi könyvtártörténet hazánkkal kapcsolatban alig tud többet, mint azt, hogy a 15. században Budán volt a híres Bibliotheca Corviniana. Ezt a képet — mondjuk meg őszintén — a magyar szakemberek sem igyekeztek megváltoztatni, sőt a Mátyás könyvtára pusztulása feletti egyfajta szomorúság kifejezésekként általában azt hangsúlyozták, hogy a török időkben a magyarországi könyvkultúra a mélyponton volt. A könyvkiadást tekintve minden bizonnyal így van. A könyvkereskedelem forrásainak feltárására eddig nem irányult szervezett kutatás, ugyanakkor ami a könyv fogyasztását, tehát az olvasást illeti, a legutóbbi tíz év kutatási eredményei meggyőzően bizonyítják, hogy társadalmunk valamennyi rétege, vallási csoportja az európai átlagnak megfelelő színvonalon állt. Vannak Magyarországon is kiemelkedő példák: csak a 16. századot tekintve a tudós főpapok közül említhetjük Oláh Miklóst, Telegdi Miklóst, Mossóczi Zakariást;¹¹ városaink lakosságának műveltsége (Sopron, Kassa, a bányavárosok vagy az erdélyi polgárközösségek¹²) bármelyik európai civitásával összemérhető, s humanista tudósaink is felveszik a versenyt a nyugati elittel. Hans Dernschwam besztercebányai könyvtára,¹³ Zsámboky János bécsi gyűjteménye¹⁴ ugyan a hazai értelmiség szűk köre számára volt csak nyitott, a magyarországi olvasmányműveltség felmérésekor mégis joggal vesszük számba

¹⁰ *De regno Christi liber primus. De regno Antichristi liber secundus.* Albae Juliae, 1570 (RMNy 270): „Rdo D. Theodoro Bezae Antichirroram(?) Blasphemiae et omnia (...) superius(?) falsissimae mittit hoc ex Hungaria (...) 1570.” — Petrus CAROLINUS: *Brevis erudita et perspicua explicatio orthodoxae fidei de uno vero Deo.* Vitebergae, 1571. (RMK III. 612.): „Clarissimae Viro D. Theodoro Bezae Geneuam Vitebergae.”

¹¹ *Adattár* 13. 36–43.: Telegdi: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése.* Sajtó alá rend. HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. (*Adattár* XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 11.) 437–484.: Mossóczi.

¹² *Kassa város olvasmányai. 1562–1731.* Szerk. MONOK István. Szeged, 1990. (*Adattár* XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 15.); *Erdélyi könyvesházak II.* Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Sajtó alá rend. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor. Szeged, 1991. (*Adattár* XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/2.); *Nyugatmagyarországi könyvesházak.* Sopron, Kábold, Kismarton, Kőszeg, Mór, Ruszt. Szerk. MONOK István, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1990. (*Adattár* XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 18.)

¹³ *A Dernschwam-könyvtár.* Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Közread. BERLÁSZ Jenő. Sajtó alá rend. KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. Szeged, 1984. (*Adattár* XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12.)

¹⁴ *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587).* Gulyás Pál olvasatában. Szerk. MONOK István. Szeged, 1992. (*Adattár* XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12/2.)

azokat is. Az ezekkel egyenrangú Dudith-könyvtár a képet csak kiegészíti. A tulajdonos életének nagyobb részében nem élt szülőföldjén, meglévő kapcsolatait levelezéssel,¹⁵ könyvek cseréjével tartotta fenn, s figyelemmel kísérte a magyarországi politikai, egyháztörténeti fejleményeket.

Könyvtárának fejlesztését szellemi érdeklődésének változásaihoz alakította. Az Adattár-kötetben nemrég kiadott töredék-katalógus is számos tanulságot rejt magában abból a szempontból, hogy Dudith András miként intézte könyvbeszerzéseit.

A Dudith könyveiben szereplő, egyéb possessoroktól származó bejegyzések-ből egyértelműen kiderül, hogy könyveit általában újan vásárolta, nem örökölt, nem vett meg kisebb hagyatékokat. Az a kevés név, amelyik könyveiben előfordul, többségében a tudós püspök halála után került a kötetekbe.

Láthatóan voltak favorizált kiadói. Mindenekelőtt a bázeli könyvtermés van jelen hangsúlyosan a könyvtárban. Johannes Oporinus és Petrus Perna az, akitől rendszeresen vásárolt, s ez nem véletlen. A 16. századi nonkonformista szellemi áramlatok képviselői szinte kivétel nélkül megfordultak a svájci városban; Bazel egyetemén olyanok is katedrát kaphattak, akiket máshonnan eretnekséggel vádolva küldtek el. A nyomdászok közül elsősorban az említett kettő volt az, aki kiadta műveiket.

De más szempontból is érthető Dudith Bazel-orientáltsága könyvbeszerzése. A humanista filológia csúcsteljesítményei is — konkurálva a párizsi műhelyekkel — itteni kiadók gondozásában jelentek meg (a fentiek mellett Sebastianus Henricpetri és Johannes Frobenius említendő). Elsősorban a bibliai filológia, az egyházatyák műveiről van szó, s az antik auktorok kritikai kiadásai gyakran szintén innen származó kiadásban jutottak Dudith kezébe.

Velence főként az észak-itáliai filozófiai, matematikai, csillagászati és orvostudományi műveket kiadó városként van jelen a gyűjteményben, Antwerpen (s főként Christoph Plantin) az antik auktorok színvonalas kiadójaként s a modern orvostudomány (Vesalius) felkarolójaként szerepel, az Estienne-család párizsi és genfi műhelyei a humanista filológiában Bázellel eredményesen versengőkként (patrisztika, középkori egyházatyák, 15. századi humanisták), a németországi nyomdák (elsősorban Frankfurt am Main: Wechel; Köln: Cholinus Maternus) pedig mint a korszak nagy hitvitáinak színvonalas műveit közvetítők jelennek meg a katalógusban.

Az is feltűnik e 340 kötet katalógusának tanulmányozásakor, hogy Dudith általában első kiadást vásárolt. A második vagy későbbi kiadások akkor kerültek a gyűjteménybe, ha azok valóban javított, kiegészített kiadások voltak, s nemcsak a kiadó írta azt — üzleti megfontolásból — a címlapra.

¹⁵ A Dudith-levelezés kritikai kiadásának csak az első kötete jelent meg: Andreas DUDITHIUS: *Epistulae*. Ed. curantibus Lecho SZCZUCKI, Tiburtio SZEPESSY. Pars I. 1554–1567. Ed Tiburtius SZEPESSY, Susanna KOVÁCS. Commentariis instruxerunt: Clara PAJORIN, Halina KOWALSKA. Bp. 1992. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova. Tomus XIII/1.)

Egy-egy, a tulajdonost közelebből is érdeklő témakör számos művel szerepel a gyűjteményben. Ilyen témakörök például az Aristoteles tekintélyét támadók a logikában és a dialektikában, Galénosét pedig az orvostudományban. Sok mű foglalkozik a tridenti zsinattal, ami nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy Dudith részt vett a katolikus egyházat megreformáló alapelveket kidolgozó zsinat munkájában.

A teológiai kérdések közül a szentháromsággal, a Jézus emberi és isteni természetével és az úrvacsorával kapcsolatosak álltak érdeklődése homlokterében, illetve a jezsuita rend tevékenysége, a katolikus teológia egyes vitapontjaira jezsuita szerzők által adott válaszok.

A könyvgyűjtő Dudith Andrásról tehát elmondhatjuk, hogy egyedülálló jelenség a 16. századi magyarországi vagy magyar bibliofilek között. A kelet-európai könyvtárlajdonosok tudniillik nem voltak abban a helyzetben, mint például a párizsi, a bázeli, általában az európai gyűjtők: a városban számos helyen akadtak könyvkereskedésre, tudtak választani a kiadók közül, saját maguk nézhették meg a könyveket, mielőtt megvették azokat. Közvetlenül tudták irányítani a gyűjtemény gyarapítását. Ezért egysíkúbbak, tartalmilag homogénebbek az európai magánkönyvtárak, mint mondjuk a magyarországiak. Ugyanakkor a magyarországi tudós, főúr, főpap, lelkész vagy éppen polgár részben a közvetítő — (könyv)kereskedő, utazó barát, alumnus stb. — ízlésének volt kiszolgáltatva, arról nem is beszélve, hogy a hozzáférhető könyvekről alig kapott előzetes információt. A könyvekre szánt pénzt tehát úgy költötték el, hogy megvették azokat a könyveket, amelyeket ajánlottak nekik, illetve, amelyekről tudomást szereztek. Jelentős részben az ilyen beszerzési lehetőségek miatt a gyűjtemény tartalmi arculata sokszínű lett, nem alakultak ki igazi szakkönyvtárak.

Dudith András élete nagyobb felében utazgatott, Európa számos városában megfordult, kapcsolatokat épített ki, s ezeket ápolta is. Ezért ő személyesen tájékozódhatott s vásárolhatott, vagy olyan emberek ajánlottak neki beszerzendő könyveket, akik pontosan ismerték érdeklődését. Ehhez járult az is, hogy — különösen élete végén — szinte utólagos lektorként működött: sok szerző küldte el neki megjelent munkáját, hogy a tudós humanista elmondja róla véleményét. De ezek a szerzők is általában azok körébe tartoztak, akiket a modern szakirodalom nonkonformistáknak nevez, illetve az ezekkel hevesen vitatkozó táborába.

Így a Bibliotheca Dudithiana töredék-katalógusa a két említett „gyűjteménytípus” erényeit egyesíti: nem egysíkú, ugyanakkor kirajzolódik belőle a tulajdonos szellemi arca. Egy kelet-európai humanista könyvtára — ma azt mondánánk: egy kelet-európai europééré.

III.

Dudith András rendkívül tudatos olvasó: hol az ismeretszerző tanuló, hol a tudós textológus megnyilvánulásait fedezhetjük fel szövegkezelése, szövegértelmezése nyomaiban. Az aláhúzások-kiemelések, a marginális megjegyzések, a kommentárok, a korrekciók, a kiegészítések árulkodó jegyei győznek meg erről.

Lássuk néhány nagyon jellemző olvasási szokását, amelyből visszakövetkeztethetünk befogadói módszerére, olvasói, könyvhasználói egyéniségére!

Könyvtára eddig előkerült köteteinek nagyobb hányada őrzi Dudith keze nyomát: jelmondatát, possessor-bejegyzését, aláhúzásait, marginálisait. A possessor-bejegyzés többnyire állandó szövegű, de nemegyszer utal a tulajdonos léthelyzetére, a könyvhöz jutás körülményeire is. A jelmondat hol latinul, hol görögül, de van, amikor mindkét nyelven együtt szerepel. (Bene qui latuit, bene vixit, illetve variánsai, görögül pedig: *λατε βίωσας*)

A bejegyzések többsége a láthatóan szívesen és élvezettel használt piros tintával készült. Elvértve barna színű tintával is ír, s ritkán, csupán néhány esetben lelhetők fel ceruza-jelekre emlékeztető irón-nyomok is. Többszöri olvasásra utalnak az eltérő színű megjegyzések egyazon művön belül. A nagyon gondosan, olvashatóan megrajzolt, jól kiírt betűkkel készített marginálisokban a szövegelsajátítás, a tanulás általánosan bevált és követett módszereivel él. A szöveg adott szavát aláhúzza, vagy ahhoz jelet illeszt — néha egy mutatóujjat rajzol oda —, a margón ismételi, összefoglal, kiemel, forrást jelöl, vitatkozik, kommentárt fűz, a művön belüli helyekre, illetve a témát érintő más művekre utal. Esetenként pontos hivatkozással, az oldalszámot is megadva. Az sem ritka, s ezek talán a legfontosabb glosszái, amikor egy adott szövegrészt a margón kijavít, arról értékítéletet mond.

Mindezen vizuális módszerek — a személy-, a hely- és a betegségnevek kiemelése — részint az emlékezetbe vésést, a rögzítést segítik elő, később a felidézést, a keresett helyek megtalálását is megkönnyítve egyben. Az utókor számára pedig — az eddig jelzettekén túl — Dudith tájékozottságáról, szellemi horizontjáról vallanak. Rámutatva esetenként olyan művek ismeretére is, amelyek nem szerepelnek a jelenleg számon tartott Dudith-könyvek között. E marginálisok feltárása ezért is szükséges, feldolgozásuk azonban csak több szaktudomány művelőinek összefogásával képzelhető el.

A marginálisok görög és latin nyelven készültek, magyar megjegyzés csak egy-két alkalommal fedezhető fel. Természetszerűleg magyar nyelvű munkánál. Am ezek megléte annál fontosabb, mivel teljes egyértelműséggel tanúskodnak Dudith aktív magyar tudásáról, nyelvismeretéről.

Van még néhány kisebb jelentőségű, de korántsem érdektelen jellegzetesége is Dudith könyvhasználatának. Általában a könyv elején található üres lapokra ír szívesen, a hátsókat sokkal kevésbé használja a számára szükséges

információ vagy egyéb bejegyzések rögzítésére. E — főleg elülső — lapokra többnyire a fontosabb oldalszámokat, a szerzőre vonatkozó tudnivalót vagy a tartalmi kiemeléseket jegyzi be. Az illusztrációkba is gyakran ír, a címlapképeket előszeretettel alkalmazza possessor-bejegyzései számára — melyeket az ábra köré ír, vagy éppen az ábrába helyez —, s a képeket nem ritkán ki is színezi piros tintával.

Egy-egy műre vonatkozó értékítéletéről bejegyzéseinek mennyisége is árulkodhat. Számos kötetnek csak az elején találhatók marginálisok, s a vége felé ritkulnak, vagy teljesen megszűnnek. Ilyen esetekben minden bizonnyal az érdeklődés csökkenéséről, alábbhagyásáról kapunk jelzést. Máskor a tudatosan szelektív olvasás nyomait fedezhetjük fel, amikor egy hatalmas tomosznak, vagy a több darabból álló kolligátumnak csak bizonyos fejezetei, könyvei, illetve darabjai őrzik a felhasználás célirányosságának lenyomatát. Ha egy mű — főleg az eredeti kolligátumok, s nem az utólagos egybeköttetés jóvoltából — két példányban is megvolt könyvei között, az egyik bizonyosan olvasatlanul maradt, vagy Dudith valami emlékeztetővel jelezte, hogy tudomása van a kötet duplum-voltáról.

Az olvasó lelkületéről, az olvasás körülményeiről pedig néha olyan beszédes jelek tudósítanak évszázadok, háborúk és szállítások viszontagságai múltán is, mint egy-egy — bizonyára saját készítésű — nyíl alakú könyvjelző vagy lepré-selt virágmaradvány a sárguló, töredezett fóliók között.

Munkánk — a részleges könyvtár-rekonstrukció kiadása — során csupán az egy-két magyar vonatkozású, vagy eszmetörténeti szempontból fontosnak, Dudith gondolkodásmódjára jellemzőnek ítélt polemikus vagy informatív megjegyzését emeltük ki a kötetekből. Arra azonban kifejezetten ügyeltünk, legfőbb célkitűzéseink között szerepelt, hogy a Dudith-kép kiteljesítésére alkalmas, mert személyes kapcsolatokra utaló, életrajzi vonatkozásokat tartalmazó könyvbejegyzéseket — tehetségünk és lehetőségeink szerint — már most a Dudith-kutatás asztalára helyezzük.

Mert, ha elszórtan is, de találkozhatunk ilyen, senki mástól nem tudható, önmagára reflektáló, élethelyzetére utaló marginálissal, aminthogy a Bázelen, 1579-ben kiadott *De cometarum significatione* című művének ajánlását is így fejezi be: „Ex solitudine mea Pascouiana, apud Morauos, pridie Kal. Mart. M. D. LXXIIX.”

JANKOVICS, JÓZSEF – MONOK, ISTVÁN

András Dudiths Bibliothek

András Dudith (1533–1589), Bischof von Pécs (Fünfkirchen) war eine hervorragende Persönlichkeit des ungarländischen und des europäischen Späthumanismus. Nach Otto Waldes Publikation und handschriftlichem Katalog versuchten die Verfasser die Bruchstücke einer der bedeutendsten ungarischen späthumanistischen Bibliotheken zu rekonstruieren. Anhand des Provenienzkatalogs stöberten sie die Bände der Bibliothek auf, die in Sammlungen verschiedener Länder gerieten und danach fassten sie ihre Kenntnisse bezüglich des Sammelkreises und der Dimension der Bibliothek Dudiths und des Schicksals der Bibliothek nach Dudiths Tod zusammen. Außer den Drucksachen berücksichtigten sie auch die Standorte der handschriftlichen Werke der Bibliothek. Weiterhin beschäftigt sich die Studie mit der Praxis des Bücherbezugs von Dudith. Er war hauptsächlich nach Basel orientiert; außerdem hatte er auch von Venetianer, Antwerpener und von deutschländischen Verlegern stammende Bücher. Am Ende würdigt die Studie anhand der Possessoreinschriften die Eigenschaften von András Dudith als Büchersammler und Buchleser.